

Zlatko ZVONIĆ

GRADSKA BANJA U MOSTARU
/ p r i l o g s a n a c i j e /

Tradicija javnih kupatila (hamama) i održavanja lične higijene u Mostaru

U Mostaru za vrijeme osmanlijske uprave (1468-1878g.) sagrađena su četri javna kupatila (hamama), od kojih su tri služila potrebama svih stanovnika grada, dok je jedan bio isključivo vojničkog karaktera. Ove građevine su bile sačinjene od kamena, sa nizovima uslužih prostorija i pokrovom od kupola koje su bile perforirane i zastakljene (tzv. hamamsko osvjetljenje odozgo). Ovi hamami su se snabdijevali vodom iz rijeke Neretve, riječice Radobolje, ili sa tadašnjeg gradskog vodovodnog sistema.

Prvi hamam se zvao Sinan-pašin hamam koji se nalazio na lokalitetu današnjeg Mejdana, a pripadao je Sinan-paši i njegovom vakufu u čijem sastavu je bila i Sinan-pašina džamija sagrađena krajem 15-og ili početkom 16-og vijeka. Vjerovatno da je u ta vremena sagrađen i njegov hamam. Inače, pouzdano se zna da je hamam imao dva odjeljenja za svlačenje, a dva za kupanje i odmor. Bio je u funkciji sve do 1878. godine, a nakon toga je godine 1896. potpuno srušen. Zemljишte na kojem se nalazio danas je sastavni dio bašće zgrade Arhiva Hercegovine na Mejdalu.

Drugi hamam, tj. Ćejvan-ćehajin hamama se danas nalazi u ruiniranom stanju, na lokalitetu Priječke čaršije, džamije Tabačice i Tabhane (čaršije bivših kožarskih dućana). Datira se u širi vremenski period između 1558. i 1664.

godine. Podignut je iz sredstava Ćejvanova vakufa kome još pripada njegova džamija, kao i danas nepostojeći objekti (han, mekteb, muvekithana, nizovi starih dućana ...). Hamam je građen od grublje obrađenog kamena, sa nizovima uslužnih prostorija za presvlačenje, kupanje i odmor. Pokrov je sačinjen od

Ćejvan Čehajih hamam

nizova kupola i svodova sa perforiranim zastakljenim površinama. Snabdijevao se vodom iz jednog kraka rječice Radobolje. Prestao je služiti svojoj namjeni tek krajem osmanlijske vladavine (1878. g.).

Treći hamam u Mostaru izvorno zvao se Krehin hamam, a nalazio se lokalitetu mostarske Musale (mjesto za kolektivno obavljanje molitve-namaza na otvorenom prostoru, u austrougarskom periodu 1878-1918. Pretavoren u gradski trg), uz samu obalu rijeke Neretve. Voda za potrebe ovog hamama uzimana je sistemom čekreka iz rijeke Neretve. Pripadao je vakufu porodice Kreho od kojih je najpoznatiji član bio Mehmed-aga koji je živio u 18.-om vijeku i izvršio velike opravke na obližnjoj Ćose Jahja hodžinoj džamiji u čijem dvorištu je bio i sahranjen pod divnim turbetom (mauzolejom). Također on je bio i veleposjednik sa titulom hadži. Ovaj hamam je potpuno srušen nakon dolaska austrougarske uprave, tj. poslije 1878. godine. Na njegovom mjestu je godine 1914. sagrađeno tadašnje najmodernije kupatilo na Balkanu pod nazivom "Gradska banja Franje Ferdinanda" i za vrijeme načelnikovanja (Bürgermeister) gradom od strane gospodina Mujage Komadine.

Također pored ovih javnih kupatila (hamama) u Mostaru za vrijeme osmanlijske uprave je sagrađeno i veoma mnogo malih kućnih banja-hamamdžika, a omanlijski putopisac Evlija Čelebi u 17.-om vijeku pominje 127 ovakvih hamamdžika.

Historijat objekta

Godine 1914., za vrijeme austrougarske uprave nad Mostarom (1878-1918), tadašnja mostarska općina je sagradila modernu gradsku javnu banju na lokalitetu već pomenute Musale i na mjestu nekadašnjeg Krehinog hamama. Već 18. maja 1910. godine Zemaljska vlada u Sarajevu je obavijestila zajedničko ministarstvo finansija u Beču o odluci tadašnjeg Gradskog vijeća Mostara o gradnji električne centrale i gradske banje, a sve u spomen na "istorijski dan" dolaska cara Franca Jozefa I u Mostar 03. juna 1910. godine. Završetak gradske Banje kao i njeno svečano otvorenje kad je predata "javnom prometu" izvršeno je uz malu proslavu 03. juna 1914. godine pred novosagrađenom Banjom i na gradskom trgu Musala. Na ovu proslavu je pozvano tadašnje sve građanstvo, sveštenstvo, gradske i vojne vlasti kao i ostale institucije i društva. Sam čin otvorenja je izveo tadašnji gradonačelnik gospodin Mujaga Komadina¹⁾. Javnim oglasom od dana 28. maja 1914. godine dat je na uvid program svečane proslave otvorenja objekta. Na svečanom činu

1)Mujaga Komadina (1839-1925.g.) je bio poznati mostarski gradonačelnik (Bürgermeister) u periodu 1909 -1918. Vjerski je školovan, bavio se trgovinom i bio veleposjednik. Obavljao je ekonomski i društveno-političke funkcije. Lično je primio i ugostio 1910. godine austrougarskog cara Franca Jozefa I. Mujagino ime je vezano i za razvoj Musale. Godine 1914. svečano je otvorio i predao građanima na upotrebu moderno gradsко kupatilo - Banju. Uz svo poštovanje sahranjen je u malom mezarluku Lakišića džamije na Ričini, nedaleko od Musale.

otvorenja Banje tadašnji općinski sekretar pročitao je okupljenom narodu telegram koji je poslan Kabinetskoj kancelariji u Beču, te ih obavijestio o ovom svečanom činu i njegovom razlogu. Tad je Gradska Banja dobila i naziv pod imenom "Gradska banja Franje Ferdinanda", tadašnjeg austrougarskog prestolonasljednika. Sama izgradnja Banje koštala je ondašnjih 450 000 kruna, a projekat je sačinio poznati arhitekt Rudolf Tonies, uz pomoć i tlocrtna rješenja gradskog mjernika Miroslava Pube Loose. Izvodač gradnje objekta je bilo društvo "Romanija", a sve instalacije u objektu je izvela bečka firma "Gesell-schaft fur Heizung und Luftung". U historiji objekta izvršeno je i nekoliko adaptacija koje su i evidentirane pa ih donosimo hronološki:

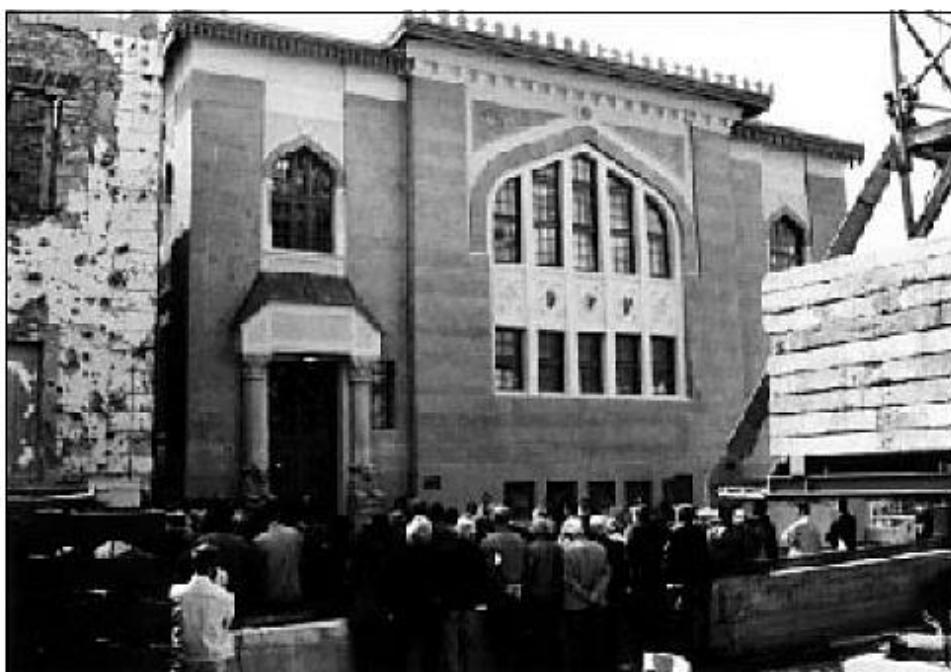
- * godine 1927. Miroslav P. Loose je izveo kompletiranje objekta;
- * godine 1963. djelimično je izvršen čin preslikavanja po istom uzorku tada već oštećenog starog austrougarskog zidnog slikarstva;
- * godine 1978. izvršena je još jedna obimnija građevinska adaptacija objekta;
- * godine 1990/91 izvršena je manja sanacija objekta u gornjim zonama.

Arhitektonske osobenosti

Gradska banja je višeetažna isključivo namjenski napravljena zgrada sa podrumom, prizemljem, prvim i drugim spratom kao i potkrovljem sa terasom. Nizovi spratova su povezani sa kružnim glavnim stepeništem (teraco, kamen) i pomoćnim drvenim stepeništem koje se proteže iz prvog sprata pa sve do izlaska na terasu. Osnova cijelog objekta je u formi pravougaonika. Inače, zgrada je sagrađena od kvalitetnog, grublje obrađenog kamena povezanog malterom, a fasade su također malterisane. Krovna konstrukcija je bila od drvenih greda. Stubišni dio na krovu se završavao kupolom sa pokrovom od lima. Također mali limeni pokrov je stacioniran i iznad ulaznog portala. Glavni ulaz u objekat se nalazi sa sjeverne strane i vrlo dekorativno je urađen, a također postoji još ulaz u Banju sa južne strane direktno u kotlovcu.

Unutrašnji raspored prostorija se u ponekim dijelovima objekta tokom njegove historije i mijenjao. Izvorno on je izgledao na sljedeći način. U podrumu se nalazila ložionica sa kotlovcicom i praonica sa sušionom. U prizemlju objekta je bila prostorija za održavanje lične higijene sa tuš kabinama, kao i mala prostorija, tj. radionica za sitne opravke, te mala drvena prijemna portirnica. Na prvom spratu su bile prostorije: svlačionice sa tuševima, mala bazenska prostorija, velika bazenska dvorana, dvije saune, salon za odmor, tzv. turska soba, i mali kahve-odžak, poslužna prostorija. Na drugom spratu su bile prostorije u kojima su se nalazile jednostruke i dvostruke banjice kao i

veliki salon za odmor, te sanitarni čvor. Spratni završetak činilo je potkrovље sa terasom gdje je bio skladišni prostor, prostorije za administraciju kao i terasa za sunčanje i odmor. Time se može vidjeti da je objekat Gradske banje bio potpuno funkcionalno osmišljen od podruma pa do terase i potkrovlja.

Ponovno otvaranje Banje 31. 03. 2000 godine

Zadnjih nekoliko decenija raspored prostorija uslijed izmjena izgledao je na sljedeći način. U podrumu je bila ložionica sa kotlovnicom, prizemlje: prostorija za održavanje lične higijene sa kabinama i tuševima, praonica sa sušionicom i mala radionica za opravke. Na prvom spratu su bile prostorije: svlačionice sa tuševima, mala i velika bazenska dvorana, saune, salon za odmor, tj. turska soba i kahve-odžak. Na drugom spratu je bio frizerski salon, ženski kozmetički salon sa pedikuriom i manikirom kao i veliki salon za odmor. Potkrovlje sa terasom činile su prostorije administracije, skladišni potkrovni prostor te vanjska terasa za odmor i sunčanje sa manjim restoranom. Unutar objekta se još nalazilo glavno stepenište, sporedno drveno stepenište kao i ulazno predvorje sa prijemnom portirnicom.

Funkcionalna, zanatska i umjetnička vrijednost objekta

Funkcionalnost Gradske banje se ogleda u većem broju sadržaja za održavanje lične higijene na razne načine bilo tuširanjem, kupanjem u bazenima,

korištenjem sauna ili malih banjica (davno uništene). Također objekat je imao pravilan raspored prostorija sa svlačionicama, prostorijama za odmor i služenjem kahvom i čajem. Također tu su se nalazile i prostorije za muškog i ženskog frizera, pedikira, manikira i ostalo. Gosti Banje su mogli koristiti i terasu za sunčanje kojima je pristup bio moguć direktno iz bazenske dvorane. Protok Ijudi kroz objekat se odvijao nesmetano kroz dvije vrste stepeništa, tj. glavnog kamenog i već pomenutog drvenog stepeništa. Prostorije vešeraja, tj. praonice i sušionice, opsluživale su ne samo Banju nego i obližnje hotele u sklopu trga Musala. Ovakvim sadržajem objekat je decenijama neprestano služio građanima Mostara i u veliku korist. Restoran na terasi koji je radio u ljetnim mjesecima i večernjim satima također je bio u službi građana.

Rekonstrukcija slikarstva

Zanatska i umjetnička vrijednost objekta ogleda se u maurskim elementima na fasadama koje sadrže vrlo dekorativne horizontalne pruge u dvije kolor

nijanse. Naglasak na sjevernoj fasadi čiji glavni ulazni portal sa dvije lavlje glave. Unutar objekta njegove vrijednosti se ogledaju u originalnoj keramici, zidnom slikarstvu, štuko dekoraciji, raznolikim metalnim i mesinganim ukrasima, drvenoj dekoraciji kao i ostalim dekorativnim elementima.

Fasade

Na sve četiri strane objekta nalaze se fasade izvedene u malternoj obradi sa horizontalnim prugama u dvije različite nijanse. Dekorativni ukras na tim fasadama čine maurski stilski elementi koji su rašireni u zonama iznad i ispod otvora, te na ostalim zidnim površinama. Nešto dekorativnije je obrađena sjeverna glavna fasada.

Radovi na Banji 1999 - 2000 godine

Stara keramika

Stara keramika, unutar objekta, nalazi se raspoređena na podovima i zidovima sljedećih prostorija: ulazno predvorje, u praonici sa sušionicom, u prostoriji muškog frizerskog salona na prvom spratu (okvir ogledala ...), u svlačionici sa tuševima, maloj i velikoj bazenskoj dvorani, muškoj sauni, ženskoj sauni, u prostoriji kahve-odžaka, ženskom kozmetičkom salonu drugog sprata, i na terasi objekta. Na keramici se mogu uočiti nekolika dizajna koja se uglavnom ponavljaju, a izvođač te keramike je bio gospodin Armin

Schreiner, koji se potpisivao na latinici, cirilici i na arapskom jeziku, a ispod njegovog imena se nalaze upisana dva grada, Zagreb-Sarajevo. Keramičke pločice se dijele na podne i zidne, a podne se isključivo dijele na dvije vrste, tj. na žute i sive koje su dekorativno obrubljene. Bijele pločice su na zidnim površinama, u bazenskim i drugim prostorijama. Također pojavljuju se i dvije vrste dekorativnih pravougaonih pločica sa šahovskim poljima i to zeleno-bijelo i plavo-bijelo. Također i kahve-odžak je obložen keramičkim pločicama. Na terasi se uočavaju klinker ploče sa motivom četverougaonika. Uočavaju se još i pločice novije proizvodnje kojma ne pripada nikakva vrijednost.

Keramika

Zidno slikarstvo

Zidno slikarstvo unutar objekta se nalazi u sljedećim prostorijama: u ulaznom predvorju, na zidnim površinama glavnog stepeništa, u salonu za odmor I, prostoriji kahve-odžaka, te u ženskom frizerskom salonu drugog sprata.

Štuko dekoracija

Štuko dekoracija se nalazi stacionirana na zidovima velike bazenske dvorane. Raspořđena je u višim zonama apsidalnog dijela navedene dvorane kao i na bočnim zidovima u vidu popunjavanja luka velikih polukružnih niša. Ova dekoracija se sastoji od floralnih elemenata, a sadrži veliki stepen plastičnosti.

Dekoracija u malternoj i betonskoj obradi

Dekoracija u malternoj obradi nalazi se stacionirana na ulaznom portalu sa dvije "lavlje" glave. Također raspoređena je i na fasadama u vidu raznolikih ukrašavanja sa maurskim elementima dekoracije. Betonska dekoracija se nalazi na ogradi terase. Unutar objekat ova malterna dekoracija je sadržana i u velikoj

Betonska dekoracija - ograda terase

Mesingani i ostali metalni dijelovi

Nalaze se u sljedećim prostorijama: glavno stepenište (željezna ograda), prostorija tuševa i svlačionica na prvom spratu, u maloj bazenskoj prostoriji (česma, mesingana ograda), u velikoj bazenskoj dvorani (mesingana česma, ograde, tuševi, držači u bazenu), na sauni metalna vrata, kao i svi ostali metalni dijelovi na objektu - mreže na prirodnoj ventilaciji, brava sa kvakom (štakom)

na ulaznim vratima, dva zvezkira, kao i gornja rešetka na istim vratima, stari gromobrani na objektu, metalna mreža na dimnjaku, te na terasi zvono kao i jedan primjerak rasvjete terase. Prozori prizemlja su rađeni od metalnih rešetki. Polukupola bazenske dvorane i kupola nad stepeništem bili su pokriveni falcovanim limom, kao i pokrov ulaznog portala.

Stara drvenarija i drvene dekoracije

Nalazi se stacionirana na slijedećim dijelovima objekta: ulazna drvena vrata, drvenarija svih otvora, stara krovna gredna konstrukcija, horizontalni dekorativni ukras od ljljana (pupoljaka) na kraju sjeverne glavne fasade (ranijim intervencijama uništeno), drvene karniže sa unutrašnje strane nekih otvora dekorativno ukrašene (prostorija salona za odmor I, evidentiran jedan sačuvan primjerak). Također postojalo je i drveno stepenište, a u prizemlju drvena portimica.

Kameni dijelovi

Unutar objekta nalazi se staro kamo stepenište.

Stari podni teraco

Nalazi se stacioniran u mnogim prostorijama objekta, stepeništa, prolaznih hodnika itd.

Livena stakla

Nalazila su se na perforiranim površinama polukupole velike bazenske dvorane.

Destrukcije objekta

U historiji postojanja objekta izvedeno je nekoliko vrsta destrukcija koje su nastale zbog nestručnih adaptacija pa sve do uništavanja objekta u ratnom periodu 1992-1995.g. Na osnovu pisane i arhivske fotografije kao i uviđajem na objektu koji su to vidovi destrukcije.

* Na objektu je vršena promjena izvornih namjena prostorija kada bi obično stradao unutrašnji inventar.

* Uništen je također i izvjestan broj zidanih, keramikom obloženih malih banja uglavnom na drugom spratu objekta.

* Stara originalna keramika, tj. zidne i podne keramičke pločice su na pojedinim mjestima uklonjene i zamijenjene novijim slabije kvalitete, a u nekim prostorijama (drugi sprat) su bile potpuno zaklonjene novijim kamenim pločama i malternom oblogom.

* Mesingane česme i ograde, stari metalni tuševi, također su uklonjeni iz mnogih prostorija (velika bazenska dvorana, mala bazenska prostorija, prostorije malih banja na drugom spratu ...) Također uklonjeni su i ostali metalni dijelovi: metalna vrata saune, mreža na dimnjaku, zvezkiri i brava ulaznih drvenih vrata.

* Čestim prebojavanjem (farbanjem) pojedinih prostorija uništavano je i originalno slikarstvo unutar objekta.

* Potpuno je uklonjeno dvostruko stepenište sa dekorativnim stubom, metalnom ogradom i dva prolazna tuša koja su bila sastavni dio bazena u velikoj bazenskoj dvorani na sjevernoj strani, a tim stepeništem se silazilo i izlazilo iz bazena.

* Također izvršeno je i uništavanje mnogih drvenih dekorativnih elemenata na objektu, a najviše se izdvaja ornamentalni friz sa motivom ljiljana (pupoljaka) na završetku glavne sjeverne fasade, kao i ostali drveni dekorativni elementi (drvene karniže prozora u unutrašnjosti ...).

* U podrumu objekta, tj. u prostorijama ložionice sa kotlovnicom i pravonice sa sušionicom su se nalazila stara austrougarska postrojenja, vrlo kvalitetne izrade. Međutim, ona su davno uklonjena, a u novije vrijeme su se koristila postrojenja stara od prije 20-30 godina i novije izrade.

Uništavanje objekta u ratnom periodu 1992-1995.

U ratnom periodu objekat je pretrpio visoki stepen uništavanja. Tad su stradali slijedeći elementi objekta: krovna konstrukcija, betonska dekorativna

Stradanje Banje i Trga Musala u ratnom periodu 1992/95 godina
ograda terase (izlomljena) fasade (izrupičane na stotine mjesto), oštećen je zid

objekta sa zapadne strane u vidu većeg otvora, uništene su lavlje glave na glavnom ulaznom portalu objekta, unutrašnjost je potpuno ruinirana i to uglavnom drveni dijelovi (drveno stepenište, ramovi prozora, pokretni mobilijar objekta), metalni i keramički dijelovi objekta kao i sva postrojenja u kotlovnici i praonici.

Sanacija 1999 -2000. godine

Pri sanaciji Banje korištena je arhivska projektna dokumentacija koja se nalazi u Arhivu Hercegovine, Muzeju Hercegovine kao i u privatnom vlasništvu. Također i obilna fotodokumentacija eksterijera i enterijera Banje pomogla je puno pri revitalizaciji ovog objekta. Svakako treba spomenuti i veliku pomoć od strane starih građana i korisnika Banje kao i njihovih kazivanja, te uviđaja na licu mjesta. Što se tiče radova koji su izvedeni, treba spomenuti i slijedeće.

Izvršeno je učvršćivanje dimnjaka kao i vraćanje zaštitne metalne mreže. Pokrivanje Banje izvršeno je olovnim limom za koje je utvrđeno da je izvorno bio na objektu. Rekonstruisane su perforirane betonske ograde na terasi. Na svim fasadama na mjestima oštećenja izvršene su potrebne restauracije, kao i zatvaranje velikog otvora na zapadnom zidu. Na sjevernom ulaznom portalu izvršene su rekonstrukcije lavljih glava i ostalih potrebnih segmenata. Također i svi drveni elementi na sjevernoj fasadi su vraćeni objektu.

Pored potrebnih građevinskih radova unutar objekta treba pomenuti preciznije radove kao što su rekonstrukcija slikarstva sa akcentom na turskoj - šarenoj sobi, restauracija štuko dekoracije u bazenskoj dvorani, rekonstrukcija stepeništa za ulaz u veliki bazen...

Zlatko ZVONIĆ

GRADSKA BANJA U MOSTARU

/ prilog sanacije /

Zaključak

Banja predstavlja karakteristični objekat Austro-Ugarske monarhije u gradu. Njena funkcionalnost od prvog dana nastanka je uvijek bila opravdana. Banja predstavlja objekat posvećen kultu i kulturi vode, održavanju lične higijene kao i educiranju u vodenim disciplinama. Pored svih upotrebnih i edukacionih svojstva, Banja je objekat sa obiljem estetskih, zanatskih i umjetničkih komponenata.

Ona čini pravi izložbeni prostor kulture Austro-Ugarske monarhije na ovim prostorima.

Zlatko Zvonić

STÄDTISCHES BAD IN MOSTAR

(Beitrag zur Instandsetzung)

Zusammenfassung

Das Bad stellt das charakteristische Objekt der östeifeichisch -ungarischen Monarchie in der Stadt dar. Seine Funktion war seit immer berechtigt. Das Bad ist dem Kultus und der Kultur vom Wasser gewidmet, der Pflege der persönlichen Hygiene, wie auch der Education in den Wasserdisziplinen. Ausser allen Gebrauchs - und educativen Eigenschaften, ist das Bad ein Objekt mit einer Fülle von ästhetischen, gewerblichen und künstlerischen Komponenten.

Es scheint als echter Ausstellungsraum der Kultur der österreichisch - ungarischen Monarchie auf diesem Gebiet.

Turska šarena soba

LITERATURA:

- * Hamdija Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1952.g.,str. 89.
- * Evlija Čelebi, Putopis (prevod Hazim Šabanović), Sarajevo, 1967. g., str. 467.
- * Hivzija Hasandedić, Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, Sarajevo, 1980. g., str. 143 -145.

- * Grupa autora, Mostar (monografija), izdavač - IKRO PKK - Mostar, Ljubljana, 1982. g., str. 111, 133, 135.
- * Tomislav Marasović, Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu, Split, 1985. g., str. 121-169.
- * Ibrahim Krzović, Arhitektura Bosne i Hercegovine (1878 - 1918. g.), Sarajevo, 1987. g., str. 141.
- * Husein Čišić, Mostar u Herceg - Bosni, Mostar, 1991. g., str. 43-44.
- * Dr. Amir Pašić, Islamsko stambeno graditeljstvo, Zagreb, 1991. g., str. 70-72.
- * Zlatko Zvonić, "Ćejvan - čehajin hamam", Kabes (Mostar), god. I ('95) br. 1, str. 19.
- * Hrvatija Hasandedić, "Velikan i dobrotvor Mujaga Komadina", Most (Mostar), god. XXI, (sept./rujan 1995. g.) br. 90 (1-nova serija), str. 85 -97.
- * Hrvatija Hasandedić, "Mostarski hamami", Kabes (Mostar), god. II ('96), br. 7, str. 57.
- * Samija Sarić, "Osamdeset godina gradske Banje u Mostaru - 1994.", Hercegovina (Mostar) br. 9., 1997. g., str. 122- 133.
- * Zlatko Zvonić, "Džamija pod lipom", Kabes (Mostar), god. V ('99), br. 39 /40, str. 29- 31.
- * Italian Government, Gradska banja - Mostar, march, 2000. g., (katalog ceremonije otvaranja Banje).